

ZOFIA TOMCZONEK (Białystok)

DZIAŁALNOŚĆ PSL WYZWOLENIE NA WILEŃSZCZYŹNIE I NOWOGRÓDCZYŹNIE

1. Wstęp

Problematyka życia politycznego na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie okresu międzywojennego nie doczekała się dotąd żadnego opracowania nawet o charakterze przyczynkarskim. Brak jest także opracowań cząstkowych, dotyczących działalności poszczególnych ugrupowań politycznych na omawianym obszarze. Również w opracowaniach dotyczących rozwoju życia politycznego w Polsce okresu międzywojennego problematyka kresów wschodnich traktowana jest marginalnie. Szerzej występuje jedynie w kontekście walki o wschodnie granice odrodzonego państwa polskiego oraz w kontekście mniejszości narodowych. A przecież na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie działały polskie partie polityczne oraz organizacje społeczne. Istotną rolę w życiu społecznym omawianego obszaru przynajmniej w latach 20-tych odegrał ruch ludowy. Historia tego ruchu na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie nie posiada żadnych opracowań. Może więc stanowić przedmiot badań naukowych. W ruchu ludowym występowało kilka nurtów. Jeden z nich reprezentowało PSL *Wyzwolenie*, występujące na Wileńszczyźnie początkowo pod nazwą: Polski Związek Ludowy *Odrodzenie*. Działalności tego ugrupowania poświęcam niniejsze opracowanie.

Zakres terytorialny opracowania obejmuje obszar przedwojennych województw: wileńskiego i nowogródzkiego. Oba te województwa łączyły bowiem: podobna przeszłość, sąsiedztwo geograficzne, zbliżona struktura zawodowa i narodowościowa mieszkańców, związki administracyjne i gospodarcze. Ponadto województwo nowogródzkie nie posiadało wyraźnie ukształtowanego centrum administracyjno-gospodarczego. Roli tej nie mógł spełniać Nowogródek, pozbawiony dogodnych połączeń komunikacyjnych z innymi miastami województwa, a ponadto niewielkie miasteczko o lokalnym znaczeniu gospodarczym. Rolę centrum dla obszaru obu województw spełniało natomiast Wilno.

Zakres chronologiczny opracowania obejmuje okres od końca okupacji niemieckiej na omawianym obszarze aż do zjednoczenia się ruchu ludowego i powstania SL.

Podstawowe źródła do omawianej problematyki – to archiwalia, prasa oraz publikacje o charakterze statystycznym.

Akta urzędów administracji państwowej, policji i sądów z terenu województw: wileńskiego i nowogródzkiego znajdują się w archiwach państwowych Litwy i Białorusi¹, fragmenty ich również w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wiele informacji zawierają również akta Towarzystwa Straży Kresowej, a także Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich przechowywane częściowo w AAN, częściowo w Centralnym Archiwum Państwowym Litwy (skrót LCPA), częściowo zaś w Bibliotece Publicznej Miasta Stołecznego Warszawy.

Niezmiernie dużą wartość posiada prasa zarówno centralna (głównie *Wyzwolenie*), jak i lokalna, wychodząca głównie w Wilnie. Wiele informacji dotyczących omawianej problematyki zawierają gazety wydawane przez Straż Kresową, szczególnie *Chata Polska*.

Ważne znaczenie dla opracowania niniejszego tematu posiadają: publikowane materiały statystyczne, a szczególnie wyniki powszechnych spisów ludności w 1921 r i 1931 r. oraz wyniki wyborów do Sejmu i Senatu z 1922, 1928 i 1930 r.

Podane materiały stanowią, w sumie dużą rozmiarami bazę źródłową pracy, jednakże niekompetentny ze względu na brak źródeł wytworzonych przez instancje PZL *Odrodzenie* – PSL *Wyzwolenie*, a także materiałów o charakterze wspomnieniowym.

2. Baza społeczna ruchu ludowego

Ruch ludowy posiadał na terenie obu województw bazę społeczną znacznie szerszą, niż na obszarze większości pozostałych regionów kraju. Tworzyli ją przede wszystkim drobni oraz średniozamożni właściciele ziemscy, bardzo liczni na omawianym obszarze.

W/g danych drugiego powszechnego spisu ludności RP w 1931 r.² w rolnictwie i pokrewnych zawodach pracowało 73% ludności województwa wileńskiego oraz 83,1% województwa nowogródzkiego (w skali kraju – 61%)³. Zdecydowaną większość ludności wiejskiej obu województw stanowili drobni i średni właściciele ziemscy. W województwie wileńskim gospodarstwa o powierzchni do 15 ha stanowiły 67,2% ogólnej liczby zespołów rolniczych, zaś wielka własność ziemska (powyżej 50 ha) – 0,8%. W województwie nowogródzkim gospodarstwa o powierzchni do 20 ha stanowiły – 97,2% ogólnej liczby zespołów rolnych, zaś pozostałe – zaledwie 2,8%, w tym gospodarstwa powyżej 100 ha – 0,4%.

Jednakże wielka własność ziemska, stanowiąca zaledwie 0,4% ogólnej liczby zespołów rolnych zajmowała aż 24% areалу uprawnej ziemi.

Duże rozdrobnienie gruntów, niski poziom kultury rolnej, nieco gorsze warunki klimatyczne niż w wielu innych częściach Polski, a w wielu wypadkach niska jakość gleby wpływały na wysokość plonów uzyskiwanych z 1 ha użytków rolnych. Plony

te były o około 20-25% niższe od średniokrajowych. Warunki zbytu produktów rolnych były tu również trudniejsze niż na terenie wielu innych obszarów Polski. Niewielki był bowiem odsetek ludności zatrudnionej w zawodach pozarolniczych, gorsze były też warunki komunikacyjne.

Ponadto należy zwrócić uwagę na ogromne zniszczenia wojenne. W 1915 r. wojska rosyjskie wycofały się ze znacznej części omawianego obszaru. W latach 1916-1917 linia frontu przesunęła się dalej na wschód. Wojska rosyjskie pozostawiały przeciwnikowi obszar zniszczony, ogołocony z większej części ludności, przede wszystkim prawosławnej. W latach 1917-1918 linia frontu przebiegała przez wschodnie obszary obu województw. Pas frontowy obejmował obszar o szerokości 40 km. Z tego obszaru ewakuowano ludność, zniszczono zabudowania, pola pokryte były zasiekami z drutu kolczastego, okopane, częściowo zaminowane.

Obie strony dokonywały rekwizycji koni. Zmuszały rolników do podwód. Dochodziły do tego rekwizycje żywnościowe oraz masowy wyrąb lasów. Odbudowa zniszczeń wymagała czasu, a ponadto środków finansowych. Odbudowujące się gospodarstwa potrzebowały kredytów w warunkach ograniczonych możliwości terminowego ich spłacania.

Sytuacja powyższa sprzyjała narastaniu tendencji radykalnych w środowisku wiejskim. Niezadowolenie wywoływała polityka rolna rządu, brak ochrony producenta rolnego, spekulacja, malwersacje, a także brak zdecydowania co do dalszych losów wielkich majątków ziemskich. Część z nich stanowiła własność skarbu państwa rosyjskiego oraz obywateli tegoż państwa. Ponadto część tej ziemi pozostawało odłogiem w warunkach dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych i tak zwanego „głodu ziemi”. Zaznaczył się również wpływ wydarzeń mających miejsce po drugiej stronie frontu. Na obszarze Rosji przebywali uchodźcy z terenów polskich okupowanych przez wojska niemieckie i austro-węgierskie, a także jeńcy – żołnierze z obu armii, a wśród nich liczni Polacy. Wobec dezorganizacji wojsk niemieckich od listopada 1918 r. linia frontu stała się nieszczelna i liczba powracających nieustannie rosła. Byli *bieżency* znajdowali się pod wpływem wydarzeń zachodzących w Rosji. Wnosili oni nastroje radykalne w środowisko wiejskie. Ten radykalizm znajdował swój wyraz w programach i rezolucjach uchwalanych na konferencjach i zebraniach wiejskich w 1919 r. i latach późniejszych.

Choć baza społeczna ruchu ludowego, w tym i PSL *Wyzwolenie*, była stosunkowo rozległa na omawianym obszarze, to równocześnie była ona zroznicowana. Obok podziałów w stanie zamożności występowały podziały narodowościowe. W obu województwach znaczny procent ludności stanowiły mniejszości narodowe. W kilku powiatach województwa nowogródzkiego (nowogródzki, nieświeski, baranowicki i stonimski) oraz wileńskiego (wilejski, mołodeczanski i dziśnieński) przedstawiciele mniejszości narodowych (głównie Białorusini i Żydzi, ale także Rosjanie, Tatarzy i inni) przeważali liczebnie i procentowo.

W niniejszym opracowaniu przedmiotem moich zainteresowań są jednak tylko Białorusini. Żydzi zatrudniani byli głównie w zawodach pozarolniczych, a przed-

stawiciele innych mniejszości (Rosjanie, Tatarzy, Karaimowie) byli reprezentowani na całym obszarze i ich udział w życiu społecznym i politycznym regionu był niezauważalny. Z innych przyczyn pomijam również Litwinów. Chociaż w ogromnej większości związani byli z rolnictwem, to jednak nie przystępowali do polskich organizacji społecznych, rozwijając własne.

Natomiast Białorusini stanowili bazę społeczną ruchu ludowego, przede wszystkim PSL *Wyzwolenia*. Polski ruch ludowy, a szczególnie Polski Związek Ludowy *Odrodzenie* oraz PSL *Wyzwolenie*, w swoich dokumentach programowych wysuwały postulaty, w realizacji których zainteresowani byli zarówno rolnicy polscy, jak i białoruscy, a więc reformy rolnej, równości praw wszystkich obywateli bez względu na wyznanie i narodowość, autonomii terytorialnej Wileńszczyzny. Stąd też w pierwszych latach po wyzwoleniu poważne wpływy polityczne wśród ludności białoruskiej w województwach: wileńskim, nowogródzkim i poleskim posiadało PSL *Wyzwolenie*, a wśród posłów wybranych do Sejmu w 1921 r. z listy tego stronnictwa znajdowali się również Białorusini. Z pozostałych polskich ugrupowań politycznych na omawianym obszarze pewne wpływy polityczne w środowisku białoruskim posiadała jedynie tylko PPS.

3. Początki działalności ruchu ludowego (1919-1920)

Na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie ruch ludowy kształtował się od podstaw. Do 1905 r. istniał zakaz tworzenia partii i organizacji o charakterze politycznym. Niewiele zmienił tu ukaz carski z października 1905 r. Brak również było społecznego zaplecza ruchu ludowego, takiego jaki od początku XX w. kształtował się na terenie Królestwa Polskiego (gazety, biblioteki, czytelnie, spółdzielczość). Zmiany przyniosła dopiero I wojna światowa. Niemcy prowadzili nowy system rządów na okupowanych od 1915 r. terenach późniejszych województw: wileńskiego i nowogródzkiego. Chociaż swobody obywatelskie nadal były ograniczone, a skutki polityki gospodarczej okupanta bardzo dotkliwie odczuwała miejscowa ludność, to jednak w porównaniu z minionym okresem nastąpiło ożywienie działalności różnego rodzaju organizacji społecznych, szkół z językiem wykładowym polskim, domów kultury, czytelni, a także samorządu terytorialnego. Język rosyjski przestał być językiem urzędowym i coraz częściej zastępowany był przez języki miejscowe: litewski, polski i białoruski.

Pojawił się również problem przynależności państwowej omawianego obszaru. Klęska militarna Rosji spowodowała reorientację polityczną działaczy litewskich oraz białoruskich, jak i również polskich związanych z tak zwanym obozem pasywistów. Dotychczas ich programy sprowadzały się w zasadzie do autonomii terytorialnej w ramach zreformowanego po wojnie państwa rosyjskiego. W nowej sytuacji politycznej pojawiły się hasła niepodległościowe. Hasła te zyskały sobie poparcie niemieckich władz okupacyjnych. Inaczej one były bowiem rozumiane przez nich.

Niepodległość Ukrainy, Białorusi i Litwy, a także Królestwa Polskiego oznaczała oderwanie tych ziem od Rosji, ale również podporządkowanie ich polityce Niemiec.

11 grudnia 1917 r. proklamowano powstanie niepodległego państwa litewskiego, zaś 25 marca 1918 r. Białoruskiej Republiki Ludowej. Fakty te nie zmieniły jednak sytuacji politycznej na okupowanych ziemiach. Nadal utrzymywał się system okupacyjny, nie zostały określone ściśle ani granice, ani też kompetencje władz nowo proklamowanych państw. Organy samorządu terytorialnego nadal były wykonawcami poleceń miejscowych władz okupacyjnych, a wszelkie uchwały czy postanowienia organów nowo powstałych państw mogły być realizowane w życiu przez władze okupacyjne.

Kłeska militarna Niemiec oraz powstanie w listopadzie 1918 r. odrodzonego państwa polskiego postawiły na porządku dnia problem dalszych losów Wileńszczyzny.

Wszystkie istniejące na Wileńszczyźnie polskie organizacje społeczne bez wyjątku opowiadały się za związkiem państwowym z Polską. Różnił je jednak charakter tego związku.

Zwolennicy federacyjnego związku z Polską bliscy byli koncepcji obozu belweberskiego. Ich trzonem byli tzw. wileńscy demokraci skupienie wokół adwokata Witolda Abramowicza. Stanowisko ich popierała także wileńska organizacja PPS.

Zwolennicy inkorporacji Wileńszczyzny mieli licznych zwolenników wśród różnego rodzaju organizacji społecznych. Byli wśród nich konserwatyści, endecy i chadecy. Był to nurt prawicowo-centrowy polskiego ruchu niepodległościowego na Wileńszczyźnie.

Zwolenników obu nurtów łączył jednak wspólny cel – dążność do związku państwowego z Polską. Dlatego też w organizacji polskich stowarzyszeń paramilitarnych tzw. samoobrony uczestniczyli zwolennicy obu orientacji.

Zbliżał się kres okupacji niemieckiej. Towarzyszyła mu ofensywa Armii Czerwonej. W końcu grudnia 1918 r. litewskie władze państwowe opuściły Wilno, nie posiadając dostatecznych środków ani do przejścia pełni władzy po okupantach niemieckich, ani do obrony miasta przed Armią Czerwoną.

Ustąpienie władz litewskich z Wilna wykorzystały oddziały Samoobrony Kresów. 1 stycznia 1919 r. miasto znalazło się w rękach polskich⁴.

Jednakże 5 stycznia 1919 r. do Wilna wkroczyły oddziały Armii Czerwonej. Wilno zostało ogłoszone stolicą nowo powstałej Litewsko-Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Władza rad istniała na tym obszarze tylko przez niecałe 4 miesiące. Ofensywa wojsk polskich w kwietniu 1919 r. stworzyła nową sytuację polityczną. Wileńszczyzna oraz większość obszarów Białorusi znalazły się w rękach polskich, a władzę na tym obszarze objął Generalny Komisariat Ziemi Wschodnich.

Powstały warunki do organizacji życia społecznego i politycznego na całym obszarze Wileńszczyzny i Nowogródziny. Wilno stało się centralnym ośrodkiem administracji oraz życia gospodarczego, społecznego i kulturalno-oświatowego całego obszaru.

Głównym organizatorem kształtującego się wówczas życia społecznego i politycznego było Towarzystwo Straży Kresowej (TSK). TSK odegrało ważną rolę organizatorską. W warunkach braku swobód obywatelskich podstawowe masy ludności wiejskiej pozostawały nadal mimo postępów cywilizacji poza nawiasem życia społecznego. TSK, organizując polską prasę, inicjując powstawanie organizacji społeczno-gospodarczych (kółka rolnicze, stowarzyszenia spółdzielcze), związki młodzieży wiejskiej, stowarzyszenia kulturalno-oświatowe tworzyło infrastrukturę społeczną na Wileńszczyźnie. Z inicjatywy TSK powstawały również koła Rad Ludowych oraz załężki stronnictw ruchu ludowego. Działaność ta odgrywała bardzo ważną rolę, gdyż dotąd życie społeczne i polityczne na Wileńszczyźnie ograniczało się w zasadzie do nielicznego w sumie grona ziemianstwa i inteligencji. Środowisko to tworzyło elitarne organizacje o wąskim zasięgu oddziaływania, a szerokie masy włościan dominujące liczebnie wśród ludności polskiej nie brały dotąd prawie żadnego udziału w życiu społecznym i politycznym. Działaność TSK stworzyła również warunki do kształtowania się organizacji o charakterze politycznym, które objęłyby swoim zasięgiem działania ludność wiejską. Impuls organizacyjny wyszedł ze środowiska inteligencji z grona tzw. demokratów wileńskich. Postanowiono pozyskać masy włościańskie dla idei związku Wileńszczyzny z Polską na zasadach federacji oraz pod hasłem udziału mas włościańskich w życiu politycznym w celu poprawy ich warunków pracy. Grupa inteligentów na czele z Ludwikiem Chomińskim założyła pismo pt.: *Gazeta Ludowa. Odrodzenie*. Pierwszy numer pisma ukazał się 19 grudnia 1919 r. Pismo zyskało wielu sympatyków i stało się inicjatorem zjazdu przedstawicieli ludności wiejskiej Wileńszczyzny.

Zjazd odbył się w Wilnie w dniach 14 i 15 lutego 1920 r. Podjęto na nim uchwałę o powołaniu Polskiego Związku Ludowego *Odrodzenie*. Wybrano władze Związku w postaci Rady Ludowej. Spośród jej członków najważniejszym uznaniem cieszyli się: Ludwik Chomiński i Stefan Mickiewicz. Zjazd wypowiedział się za federalistycznym rozwiązaniem kwestii przyszłej przynależności państwowej Wileńszczyzny. Przyjęto w tej sprawie rezolucję, której fragment brzmiał: [...] *Polski Związek Ludowy na Litwie, jako przedstawiciel mas ludowych polskich, dążyć będzie do wyodrębnienia z Litwy i połączenia z Polską części kraju o przeważającej ludności polskiej lub do Polski ciążącej [...]*⁵. Uczestnicy zjazdu wypowiedzieli się również za reformą rolną, w ramach której miało nastąpić wywłaszczenie bez wykupu wielkich właścicieli ziemskich. Świadczyło to o radykalnym charakterze programu Związku. Tego typu postulat nie był jeszcze wysuwany przez PSL Wyzwolenie, stronnictwo uważane za najbardziej radykalne spośród ugrupowań chłopskich. Postulat ten nie był jednak przypadkowy. Zgłaszany był bowiem wcześniej na licznych wiecach i zebraniach chłopów Wileńszczyzny.

Delegaci PZL wzięli udział w zjeździe krajowym PSL *Wyzwolenie* w Warszawie 22 lutego 1920 r. Trzech delegatów PZL zasiadło w prezydium zjazdu, a dwaj – Stanisław Hellmen (pow. wileński) i Tadeusz Kościuk (pow. wilejski) wygłosili

przemówienia, przy czym ostatni w języku białoruskim. Wystąpienia ich wykazały daleko idącą zbieżność programową obu stronnictw. Postanowiono więc dążyć do stałej współpracy między PZL *Odrodzenie* i PSL *Wyzwolenie*⁶.

W pierwszej połowie 1920 r. działalność PSL ograniczała się głównie do kolportażu gazety *Odrodzenie* oraz okolicznościowych druków i obwieszczeń. Agitację na rzecz PZL prowadzili również instruktorzy TSK. Działalność ta skoncentrowana była wówczas w powiatach: wileńskim, trockim, święciańskim, lidzkim i dziśnieńskim.

Nie ukształtowała się jeszcze struktura organizacyjna PZL. Istniał organ naczelny Związku w postaci Rady Ludowej. Brak było natomiast instancji powiatowych. Istniała już pewna ilość kół PZL, było ich jednak niewiele. Brak było również ścisłego rozgraniczenia między członkami a sympatykami PZL.

Proces organizacyjnego kształtowania PZL przerwały działania wojenne. W lipcu 1920 r. wojska sowieckie zajęły Wileńszczyznę.

W wyniku sierpniowej ofensywy wojsk polskich większa część Wileńszczyzny ponownie znalazła się w rękach polskich, jednakże bez Wilna. 25 sierpnia 1920 r. władze sowieckie przekazały Litwie Wilno wraz z przylegającym obszarem.

Dopiero 9 października 1920 r. dywizja gen. Lucjana Żeligowskiego opanowała Wilno wraz z polsko-litewskim pasem przygranicznym.

4. Ruch ludowy w okresie Litwy Środkowej

Obszar zajęty przez dywizję „zbuntowanego” generała został nazwany Litwą Środkową, a o jego przyszłości miała zadecydować wola mieszkańców.

W wyniku długotrwałych rozmów i pertraktacji ustalono, że najbardziej odpowiedzialną formą wyrażenia tej woli będzie uchwała przedstawicielstwa ludności tego obszaru – Sejmu wileńskiego. Do czasu przeprowadzenia wyborów do Sejmu władzę administracyjną miała sprawować Tymczasowa Komisja Rządząca. Ukształtowała się sytuacja polityczna, sprzyjająca aktywizacji politycznej miejscowej ludności. Od jej postawy miała bowiem zależeć przyszłość państwa Wileńszczyzny.

Ważne miejsce w życiu politycznym tego obszaru zajmował wówczas ruch ludowy, reprezentowany początkowo tylko przez PZL.

W nowej sytuacji politycznej następowała aktywizacja jego działalności. Stosunkowo regularnie ukazywała się w Wilnie – *Gazeta Ludowa. Odrodzenie*. Opublikowanie programu PZL *Odrodzenie* wpłynęło na pozyskanie przez Związek nowych członków⁷. PZL kolportował również inne wydawnictwa, a także prowadził działalność propagandowo-organizacyjną zwołując wiece i zebrania ludności wiejskiej. Kończyły się one zazwyczaj powstaniem nowych kół PZL oraz wzrostem czytelników jego organu prasowego. W wyniku działalności w końcu grudnia 1920 r. koła PZL istniały już w następujących powiatach: święciańskim (około 30), trockim (13), wileńskim (9) oraz oszmiańskim (brak dokładnych danych). 20 grudnia

1920 r. powstał Zarząd Powiatowy PZL w Świącianach – pierwsza instancja szczebla powiatowego Związku⁸.

W Wilnie w dniach 13-15 lutego 1921 r. odbył się drugi już Kongres PZL *Odrodzenie*. Zgromadził on około 1200 delegatów. W Kongresie uczestniczyli również przedstawiciele władz naczelných PSL *Wyzwolenia* oraz tych ugrupowań politycznych, które stały na stanowisku autonomii terytorialnej Ziemi Wileńskiej w granicach RP. (PPS Litwy i Białorusi oraz Polskiego Stronnictwa Demokratycznego). Przyjęto wówczas rezolucję, która potwierdziła dotychczasowe stanowisko PZL, zarówno w kwestii autonomii Wileńszczyzny, jak i reformy rolnej⁹.

W drugiej połowie 1921 r. na Wileńszczyźnie wyodrębnił się organizacyjnie nowy nurt ruchu ludowego, ciężący programowo ku PSL *Piast*. Faktycznym jego organizatorem był Alfons Erdman, poseł Sejmu Ustawodawczego RP. Nurt ten we wrześniu 1921 r. ukształtował się organizacyjnie, jako PSL *Ziemi Wileńskiej*. Różniły go od PZL założenia ideowe. Stał on bowiem na stanowisku inkorporacji Wileńszczyzny do Polski oraz reformy rolnej za wykupem. Był on konkurentem PZL w walce o wpływy wśród ludności wiejskiej Wileńszczyzny.

W związku ze zbliżającym się terminem wyborów do Sejmu wileńskiego wystąpiła dalsza aktywizacja życia politycznego na obszarze Litwy Środkowej. Decyzją władz polskich obszar ten został powiększony o 2 powiaty: lidzki i brasławski. W związku z powyższym PSL *Odrodzenie* objął swoją działalnością również powiat brasławski, w którym dotąd nie było kół Związku.

11 grudnia 1921 r. odbył się trzeci już Kongres PZL. Przybyli na Kongres delegaci w liczbie około 1500. Reprezentowali oni wszystkie powiaty Litwy Środkowej. Na Kongresie potwierdzono dotychczasowe stanowisko PZL w sprawie przyszłości Wileńszczyzny. Podkreślono również zbieżność programów PSL *Wyzwolenie* i PZL oraz zapowiedziano rychłe zjednoczenie¹⁰.

W trakcie kampanii wyborczej nastąpił rozłam w szeregach PZL. Część działaczy na czele ze Stefanem Mickiewiczem nie zadowolili się postulatem autonomii Wileńszczyzny, lecz wypowiedziała się za umieszczeniem w programie PZL postulatu odrodzenia historycznego państwa litewskiego, pozostającego w unii z Polską. Tę pogląd nie przyjęła większość działaczy PZL na czele z Ludwikiem Chomińskim, uważając ten postulat za nierealny wobec negatywnego stanowiska Litwy wobec unii z Polską. Formalnie utrzymano jedność organizacyjną PZL, lecz podczas kampanii wyborczej zwolennicy S. Mickiewicza zgłosili odrębne listy kandydatów na posłów.

Podczas kampanii wyborczej starły się dwie orientacje polityczne: zwolenników inkorporacji Wileńszczyzny do Polski (w tym PSL *Ziemi Wileńskiej*) oraz autonomistów (wśród nich PZL *Odrodzenie*). Nie tworzono jednak bloków wyborczych.

Wybory odbyły się 8 stycznia 1922 r. Frekwencja wyniosła 64,4% ogólnej liczby osób uprawnionych do głosowania. Zwycięstwo odnieśli zwolennicy inkorporacji. Na rzecz tej koncepcji oddali swoje głosy sympatycy następujących list wyborczych: Polskiego Centralnego Komitetu Wyborczego (prawica), Rad Ludowych (centrum)

oraz PSL *Ziemi Wileńskiej* (centrum). Listy te zdobyły łącznie 84 mandaty poselskie. Autonomiści zdobyli łącznie blisko 21% głosów wyborców oraz 16 mandatów poselskich, znaleźli się więc w Sejmie w wyraźnej mniejszości.

Posłowie wybrani z listy PZL stworzyli w Sejmie wileńskim dwa odrębne kluby. Oba nosiły identyczne nazwy. Jeden z nich, kierowany przez Ludwika Chomińskiego liczył 16 członków, wybranych z okręgów: wileńskiego, święciańskiego i lidzkiego. Z grupy tej tylko 2 posłów było z zawodu rolnikami, reszta to inteligenci lub rzemieślnicy. Dla większości z nich (poza Edwardem Mickiewiczem) wejście do Sejmu wileńskiego oznaczało początek ich kariery politycznej. Pięciu z nich z powodzeniem kandydowało do Sejmu RP pierwszej kadencji w 1922 r.

Klub PZL kierowany przez Stefana Mickiewicza liczył 3 osoby. Wszyscy zostali wybrani w jednym tylko okręgu brasławskim. Wśród nich było dwóch inteligentów i jeden rolnik.

Większy sukces uzyskało PSL *Ziemi Wileńskiej*, które posiadało w Sejmie wileńskim trzynastu posłów. Ku temu stronnictwu ciążyła grupa posłów wybranych z list Rad Ludowych. Niebawem stworzyła ona odrębny klub pod nazwą – Grupy Włościańskich Rad Ludowych. Klub ten liczył 7 osób.

Obrady Sejmu wileńskiego były areną zmagania dwóch koncepcji przyłączenia Wileńszczyzny do Polski. Zwolennicy autonomii znajdowali się w wyraźnej mniejszości. Dlatego też Sejm wileński 20 lutego 1922 r. przyjął uchwałę o przyłączeniu Wileńszczyzny do Polski, jako nierozłącznej jej części, bez żadnych warunków wstępnych i powołał 20-osobową delegację, która miała podpisać w Warszawie akt połączenia z Polską. Podpisanie aktu nastąpiło 3 marca 1922 r., a 24 marca 1922 r. Sejm Ustawodawczy RP podjął uchwałę o objęciu władzy państwowej na Wileńszczyźnie przez rząd RP oraz dokoptowaniu członków delegacji Sejmu wileńskiego do składu Sejmu RP. Tym samym Sejm wileński został rozwiązany. Obszar Litwy Środkowej został włączony w skład państwa polskiego pod nazwą okręgu wileńskiego, przemianowanego w 1925 r. na województwo wileńskie.

Włączenie Wileńszczyzny w skład RP stworzyło warunki do unifikacji struktur organizacyjnych ruchu ludowego.

Grupa L. Chomińskiego zerwała związki organizacyjne z Zarządem Głównym PZL, opanowanym przez zwolenników Stefana Mickiewicza.

2 lutego 1922 r. ukonstytuował się Tymczasowy Zarząd PZL na czele z Ludwikiem Chomińskim. Klub PZL w Sejmie wileńskim, kierowany przez L. Chomińskiego przyjął nazwę PSL *Wyzwolenie-Odrodzenie*. Wcześniej jeszcze, bo z dniem 31 stycznia 1922 r. *Gazeta Ludowa. Odrodzenie* zmieniła nazwę na – *Tygodniową Gazetę Ludową Odrodzenie i Wyzwolenie*. Nazwa PZL *Odrodzenie* pozostała przy grupie S. Mickiewicza, liczba członków której systematycznie malała.

4 marca 1922 r. czwarty kongres PZL w Wilnie podjął uchwałę o połączeniu Związku z PSL *Wyzwoleniem*. Dawny PZL *Odrodzenie* stał się terytorialną jednostką organizacyjną tego stronnictwa pod nazwą – PSL *Odrodzenie i Wyzwolenie*¹¹.

Krajowy Kongres PSL *Wyzwolenie* w Warszawie, obradujący w dniach 6-7 mar-

ca 1922 r. przyjął akces grupy wileńskiej do stronnictwa i trzech jego działaczy: Ludwika Chomińskiego, Sylwestra Wojewódzkiego i Edwarda Stefanowicza powołał w skład Zarządu Głównego stronnictwa. Ludwik Chomiński został wybrany wiceprezesem PSL *Wyzwolenie*¹².

Z chwilą rozwiązania Sejmu wileńskiego dwóch członków jego delegacji zwiększyło liczbę członków klubu poselskiego PSL *Wyzwolenie* Sejmu Ustawodawczego. Byli nimi: Ludwik Chomiński i Edward Stefanowicz¹³.

Ostatecznie odrębność organizacyjna PSL *Odrodzenie i Wyzwolenie* została zlikwidowana uchwałą piątego (ostatniego) kongresu organizacji wileńskiej, obradującego w Wilnie w dniach 24 i 25 czerwca 1922 r.¹⁴ Organizacja przyjęła nazwę PSL *Wyzwolenie Ziemi Wileńskiej i Nowogródzkiej* i stała się częścią składową ogólnokrajowych struktur PSL *Wyzwolenie* na prawach okręgu. Siedzibę miała w Wilnie. Swoim zasięgiem obejmowała ona obszar dwu województw.

5. Lata sukcesów (1922-1923)

Unifikacja Struktur organizacyjnych b. PZL *Odrodzenie* i PSL *Wyzwolenie* następowało w toku wyborów do Sejmu RP. Wybory te objęły tym razem całość obszaru RP.

W okresie tym PSL *Wyzwolenie* posiadało swoje struktury organizacyjne jedynie na terenie województwa wileńskiego oraz powiatu lidzkiego województwa nowogródzkiego. Na zebraniach wiejskich instruktorzy TSK szerzyli wiedzę o stronnictwie i miało ono już swoich sympatyków w terenie. Jednakże poza powiatem lidzkim brak było na terenie województwa nowogródzkiego struktur organizacyjnych PSL *Wyzwolenie*.

Drugie półrocze 1922 r. przebiegało pod kątem wyborów do Sejmu i Senatu. Trwała intensywna działalność organizacyjna i propagandowa. Następował wzmożony kolportaż druków, ulotek, plakatów i prasy różnych stronnictw. Odbywały się liczne wiece i zebrania ludności wiejskiej.

Regionalny zjazd PSL *Wyzwolenie* (wówczas jeszcze PSL *Wyzwolenie i Odrodzenie*) w Wilnie obradujący w dniach 24 i 25 czerwca 1922 r. wypowiedział się przeciwko sojuszowi wyborczemu z wszystkimi ugrupowaniami, które walczyły o zyskanie sobie poparcia wyborców wiejskich na tym obszarze, a więc Związkiem Ludowo-Narodowym (endecja), Radami Ludowymi i PSL *Piastem*. Postanowiono we wszystkich okręgach wyborczych zgłosić własnych kandydatów. Wśród postulatów zgłoszonych na zjeździe znajdowały się: autonomia terytorialna Wileńszczyzny, szybkie przeprowadzenie reformy rolnej uwzględniającej przede wszystkim interesy miejscowej ludności, uwzględnieniu postulatów prawa Białorusinów do rozwijania oświaty i kultury w języku ojczystym¹⁵.

Na zjazdach powiatowych stronnictwa oraz wiecach i zebraniach ludności wiejskiej kandydaci na posłów byli obligowani przez wyborców do szybkiego przefer-

sowania w przyszłym Sejmie reformy rolnej bez wykupu. Podkreślono również, że PSL *Wyzwolenie* reprezentuje przede wszystkim interesy ubogiej ludności wiejskiej. Radykalizm ten przejawiał się także w lokalnej prasie stronnictwa. 30 lipca 1922 r. prokurator Sądu Okręgowego zakazał kolportażu ostatniego już numeru gazety: *Wyzwolenie-Odrodzenie*. Zastąpiło ją pismo *Wyzwolenie Ludu*, którego pierwszy numer ukazał się 6 sierpnia tegoż roku. Redaktorem i wydawcą pisma był Sylwester Wojewódzki¹⁶. Wokół S. Wojewódzkiego zaczął się skupiać radykalny odłam stronnictwa, coraz bardziej zbliżający się ideowo do ruchu komunistycznego.

W toku kampanii wyborczej wzmocniła się i rozbudowała struktura organizacyjna stronnictwa. Powstało wiele nowych kół. Odbyły się statutowe zjazdy powiatowe stronnictwa. Objęło ono swoim zasięgiem działania również wsie zamieszkałe przez Białorusinów, a wśród kandydatów na posłów z ramienia PSL *Wyzwolenie* znajdowali się również Białorusini. Zebrania przedwyborcze cieszyły się dużą frekwencją, a poparcie wyborców dla programu PSL *Wyzwolenie* zapowiadało duży sukces stronnictwa w wyborach, tym bardziej, że konkurujący z PSL *Wyzwoleniem* *piastowcy* oraz kandydaci na posłów z list Rad Ludowych nie zdołali ani rozwinąć tak dużej aktywności, ani zapewnić sobie poparcia większej części ludności wiejskiej.

Prognozy przedwyborcze sprawdziły się i wybory do Sejmu RP przeprowadzone 5 listopada 1922 r. dały obraz wpływów poszczególnych ugrupowań politycznych na obszarze obu województw.

Na listy PSL *Wyzwolenie* oddało swoje głosy 14% wyborców województwa nowogródzkiego oraz 27% – województwa wileńskiego. Głosy te różnie się rozłożyły na terenie poszczególnych okręgów wyborczych, a nawet powiatów i gmin.

W okręgu nr 61 (powiaty: Nowogródek, Stołpce, Nieśwież, Baranowicze i Słonim) przy frekwencji wynoszącej blisko 54,4% ogólnej liczby wyborców lista PSL *Wyzwolenie* zdobyła ponad 36% głosów i uzyskała 2 mandaty poselskie. Objęli je: Stanisław Hellman i Włodzimierz Szakun.

W okręgu wyborczym nr 62 (powiaty: Lida, Wołożyn, Oszmiana i Wilejka) przy również wysokiej frekwencji (57,5%) na listy PSL *Wyzwolenie* głosowało ponad 34% wyborców. Mandaty poselskie w okręgu tym zdobyli: Stanisław Ballin, Feliks Hołowacz i Sylwester Wojewódzki.

W okręgu wyborczym nr 64 (powiaty: Święciany, Braśław, Duniłowicze i Dzisna) przy frekwencji wynoszącej 51,4% wyborców lista PSL *Wyzwolenie* uzyskała 47% głosów. Zapewniło to jej otrzymanie czterech mandatów poselskich. Objęli je: Jan Adamowicz, Antoni Hałko, Włodzimierz Piotrowski i Antoni Szapiel.

W okręgu wyborczym nr 63 (miasto i powiat Wilno) przy frekwencji wynoszącej 66,6% uprawnionych na listę PSL *Wyzwolenie* głosowało 13,4% wyborców, co dało stronnictwu jeden mandat poselski. Objął go Marian Zyndram-Kościałkowski.

Dodatkowy mandat poselski z listy państwowej PSL *Wyzwolenie* zdobył kandydat stronnictwa – Ludwik Chomiński¹⁷.

Uzyskanie dziesięciu mandatów z terenu dwóch województw było wielkim sukce-

sem miejscowej organizacji stronnictwa ze względu na brak tradycji ruchu ludowego na omawianym obszarze. W skali kraju PSL *Wyzwolenie* zdobyło wówczas 48 mandatów poselskich.

W wyborach do Senatu Polski PSL *Wyzwolenie* zdobyło na terenie obu województw po jednym mandacie. Objęli je: Aleksandra Karnicka w okręgu wileńskim oraz Stefan Kalinowski w nowogródzkim¹⁸.

Znacznie gorsze wyniki uzyskało PSL *Piast*. Zdobyło ono zaledwie dwa mandaty poselskie w dwóch tylko okręgach Lida i Wilno oraz jeden mandat senatorski.

W wyniku wyborów do Sejmu w 1922 r. ze sceny życia politycznego obu województw ostatecznie zeszyły Rady Ludowe oraz PZL *Odrodzenie* (grupa S. Mickiewicza), natomiast z zdecydowaną przewagą wpływów w środowisku wiejskim zapewniło sobie PSL *Wyzwolenie*. Według prowizorycznych ocen stronnictwo na terenie obu województw posiadało około 8 tys. członków, dysponowało własną prasą oraz lokalami. Posiadało też znaczne wpływy w samorządzie terytorialnym, kółkach rolniczych i spółdzielczości. Nazwiska czołowych jego działaczy: Ludwika Chomińskiego i Sylwestra Wojewódzkiego coraz częściej pojawiały się w prasie centralnej różnych orientacji politycznych.

Rok 1923 przyniósł dalsze umocnienie organizacyjne stronnictwa.

W dniach 28 i 29 stycznia 1923 r. odbył się kolejny zjazd delegatów organizacji wileńsko-nowogródzkiej stronnictwa. Uczestniczyło w nim aż 1327 osób¹⁹. Delegaci organizacji uczestniczyli również w krajowym kongresie stronnictwa w Warszawie w marcu 1923 r., a aż siedmiu z nich zostało wybranych w skład Zarządu Głównego PSL *Wyzwolenia*.

W ciągu 1923 r. odbyły się statutowe zjazdy powiatowe stronnictwa. Aktywnie na forum Sejmu, a także wśród swoich wyborców działali posłowie i senatorowie wybrani z list zgłoszonych przez PSL *Wyzwolenie*.

Natomiast konkurencyjne PSL *Piast* przeżywało kryzys. W organizacji krajowej nastąpił rozłam. Rozłamowcy na czele z Janem Dębskim utworzyli nowe ugrupowanie: PSL *Jedność Ludowa*. Skutki rozłamu odczuła również wileńsko-nowogródzka organizacja PSL *Piast*. Z jej szeregów wystąpili dwaj posłowie: Adolf Dubrownik i Bronisław Wędziagolski a także senator – Bronisław Krzyżanowski.

W listopadzie 1923 r. nastąpiło połączenie PSL *Wyzwolenie* i PSL *Jedność Ludowa* w jedną organizację pod nazwą PSL *Wyzwolenie i Jedność Ludowa*. Zjednoczenie bardzo wzmocniło organizację wileńsko-nowogródzką. W jej szeregach znalazło się 12 posłów i 2 senatorów.

Wzmocnienie organizacji wileńsko-nowogródzkiej znalazło uznanie na kongresie PSL *Wyzwolenie* i PSL *Jedność Ludowa* odbytym 25 listopada 1923 r. w Warszawie. Ludwik Chomiński został wówczas wybrany wiceprezesem Zarządu Głównego stronnictwa, zaś Sylwester Wojewódzki – sekretarzem Prezydium Klubu Poselskiego stronnictwa.

6. Lata kolejnych rozłamów (1924-1926)

Na początku 1924 r. funkcjonował w Wilnie Sekretariat Okręgowy stronnictwa, kierowany przez Jana Urbańca. Pod kierownictwem Sylwestra Wojewódzkiego wychodziło *Wyzwolenie Wsi* jako kolejna wersja gazety *Wyzwolenie. Odrodzenie*. Powstały nowe koła, odbywały swoje statutowe, roczne zjazdy powiatowe organizacje stronnictwa. Równoległe następował proces dalszej radykalizacji stronnictwa. Mimo, że w sprawach reformy rolnej oficjalny program stronnictwa przewidywał przejęcie wielkiej własności ziemskiej za wykupem, na zebraniach wiejskich było prezentowane inne stanowisko. Stanowisko to prezentowali nie tylko uczestnicy wieców, ale i posłowie: S. Wojewódzki, F. Hołowacz i inni. Ten radykalny ton występował również na łamach *Wyzwolenia Wsi*. Organizacja wileńska stała się ośrodkiem konsolidacji radykalnego odłamu stronnictwa w skali kraju. Z nią sympatyzował poseł Adolf Bon z Polesia i Alfred Fiderkiewicz z Kaliskiego. W sprawozdaniach sytuacyjnych wojewody wileńskiego jest mowa o uleganiu tej grupy wpływowi ideowemu komunistów. Szczególnie niepokoił wojewodę radykalizm wystąpień F. Hołowacza i jego posługiwanie się językiem białoruskim na wiecach.

Różnice co do sposobu realizacji reformy rolnej oraz taktyki klubu PSL *Wyzwolenie i Jedność Ludowa* doprowadziły do rozłamu. Wyodrębnił się Klub Poselski Niezależnej Partii Chłopskiej, a niedługo później zaczęła się kształtować struktura organizacyjna nowego stronnictwa. Do NPCh przeszło 5-ciu posłów spośród dwunastu należących do PSL *Wyzwolenie i Jedność Ludowa*, a wybranych na terenie obu województw. Powstanie Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady i jej szybki rozwój organizacyjny ograniczyło wpływy stronnictwa wśród ludności białoruskiej. Zarówno powstanie NPCh i w skutek tego rozłam wewnątrz organizacji wileńskiej, odejście z jej władz wielu działaczy (w tym 5 posłów i redaktora naczelnego), rozpad wielu struktur terenowych, jak i powstanie BWRH znacznie osłabiło stronnictwo.

Jednakże w 1925 r. w Wilnie nadal funkcjonował Sekretariat Okręgowy stronnictwa kierowany przez Jana Urbańca. W Święcianach, Braślawiu, Radoszkowicach i Drui istniały terenowe sekretariaty. Działalność stronnictwa ciągle jeszcze obejmowała obszar wszystkich powiatów obu województw.

W 1925 r. w stronnictwie nastąpił nowy rozłam.

Po kongresie stronnictwa, który odbył się w marcu 1925 r. i wypowiedział się za reformą rolną bez odszkodowania z PSL *Wyzwolenie* wystąpiła kolejna grupa posłów i senatorów. Założyli oni parlamentarny Klub Pracy, który później doprowadził do ukształtowania się organizacyjnego Partii Pracy. Wśród członków Klubu znalazło się dwóch posłów z Ziemi Wileńskiej: Ludwik Chomiński i Marian Zyndram-Kościółkowski.

20 listopada 1925 r. w Wilnie odbył się kolejny okręgowy zjazd PSL *Wyzwolenie*. Obecnych było około tysiąca osób. Wybrano nowe władze organizacji. W skład nowego Zarządu Okręgowego weszli m.in. posłowie: A. Dubrownik, B. Wędziągolski.

A. Hałko oraz senator S. Kalinowski, jako członkowie oraz posłowie: J. Adamowicz, W. Piotrowski i senator A. Karnicka, jako zastępcy członków. W składzie Zarządu były reprezentowane organizacje stronnictwa z powiatów: Duniłowicze, Święciany, Brasław, Lida, Oszmiana i Wilno²⁰. Pozornie przebieg zjazdu świadczył o wewnętrznej konsolidacji organizacji wileńskiej.

Występowały w niej jednak różnice poglądów, które doprowadziły do dalszego rozłamu, który był bardzo dotkliwy. Impuls przyszedł z Warszawy.

Zwolennicy Jana Dąbskiego wystąpili z koncepcją nadania stronnictwu charakteru klasowego chłopskiego, a w Sejmie przyjęli rolę zdecydowanie opozycyjną. Większość członków klubu parlamentarnego uważała, że przyjęcie takiej koncepcji zawęży pole działania stronnictwa.

3 stycznia 1926 r. Zarząd Główny podjął uchwałę o zastosowaniu sankcji organizacyjnych wobec zwolenników Jana Dąbskiego. W odpowiedzi 17 posłów z PSL *Wyzwolenie i Jedność Ludowa* wystąpiło ze stronnictwa tworząc nowy klub – Stronnictwa Chłopskiego. Przystąpili do niego członkowie wcześniej powstałego Związku Chłopskiego oraz część członków Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego. W ten sposób ukształtował się nowy nurt ruchu ludowego.

Rozłam objął również organizację wileńsko-nowogródzką. Większość posłów opuściła szeregi PSL *Wyzwolenie*. Pozostał jedynie poseł Włodzimierz Piotrowski oraz senatorowie: St. Kalinowski i Aleksandra Karnicka.

Większość kół PSL *Wyzwolenie* przeszła do stronnictwa chłopskiego. Zlikwidowano również wiele sekretariatów powiatowych. Funkcjonował jednak nadal Sekretariat Okręgowy w Wilnie, choć w pierwszym półroczu 1926 r. zmieniło się aż pięciu jego kierowników. Delegacja organizacji wileńskiej PSL *Wyzwolenie* reprezentowana była również na krajowym zjeździe stronnictwa w marcu 1926 r., a jej dwóch członków: Mieczysław Raczkiewicz i Bolesław Bartkiewicz zostali wybrani do składu Zarządu Głównego²¹.

7. Lata 1926-1928

Przewrót majowy 1926 r. otworzył nowy etap w historii Polski okresu międzywojennego – stopniowego odchodzenia od systemu demokracji parlamentarnej. Rozpoczął się proces stopniowego ograniczania roli Sejmu na rzecz władzy wykonawczej, kształtowania się nowego układu sił politycznych, w którym rola dawnych partii politycznych znacznie zmalała, wzmożenia represji przeciwko ugrupowaniom skrajnym lewicy i mniejszości narodowych, a z czasem i opozycji parlamentarnej.

Tendencje te w drugiej połowie 1926 r. były jeszcze słabo dostrzegalne, opozycję w parlamencie uprawiały głównie partie prawicowe, a w poszczególnych partiach ruchu ludowego brak było jedności poglądów co do kierunku przemian politycznych w Polsce po wydarzeniach w maju 1926 r.

W województwie wileńskim i nowogródzkim wpływy PSL *Wyzwolenie* i PSL

Piast stopniowo malały. Rozszerzały się natomiast wpływy Stronnictwa Chłopskiego. PSL *Wyzwolenie* nie zanotowało w drugiej połowie 1926 r. poważniejszych osiągnięć organizacyjnych i propagandowych. Trwał proces przechodzenia poszczególnych kół i pojedynczych działaczy do szeregów Stronnictwa Chłopskiego.

24 kwietnia 1927 r. odbył się zjazd delegatów kół stronnictwa powiatu wileńsko-trockiego. Uczestniczyli w nim również delegaci dwóch kół gminnych z powiatu oszmiańskiego²².

Delegaci organizacji wileńskiej uczestniczyli w Krajowym Kongresie PSL *Wyzwolenie* w Warszawie w czerwcu 1927 r., a jej przedstawiciel Mieczysław Raczkiewicz – został wybrany do składu Zarządu Głównego stronnictwa²³.

Jesienią 1927 r. do SCh przeszli dalsi dwaj posłowie: Antoni Hałko, Włodzimierz Piotrowski, a następnie dotychczasowy prezes Zarządu Wojewódzkiego – Mieczysław Raczkiewicz.

W listopadzie 1927 r. rozpoczęła się kampania propagandowa w związku z wyborami do Sejmu i Senatu wyznaczonymi na 4 i 11 marca 1928 r.

W trakcie tej kampanii wyodrębnił się Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, do którego przystąpiło wielu działaczy PSL *Wyzwolenia* i Stronnictwa Chłopskiego. Głównym konkurentem stronnictw ludowych w walce o głosy wyborców wiejskich stał się BBWR. Brak właściwej oceny charakteru tego ugrupowania, skłonność wielu działaczy ruchu ludowego do współdziałania z nim, wewnętrzne rozłamy i brak współdziałania między organizacjami PSL *Wyzwolenie* i SCh doprowadziły do klęski tych ugrupowań w wyborach 1928 r. na terenie obu województw.

W okręgu wyborczym nr 63 (Wilno) lista PSL *Wyzwolenie* zdobyła 27 415 głosów, co stanowiło prawie 21% ogólnej liczby oddanych głosów ważnych. Wynik ten zapewnił uzyskanie jednego mandatu poselskiego. Objęła go Aleksandra Karnicka, senator kadencji 1922-1927.

W okręgu wyborczym nr 64 PSL *Wyzwolenie* w ogóle nie wystawiło własnych kandydatów na posłów. Również stronnictwo nie wystawiło własnych list kandydatów do Senatu i to na terenie obu województw. Świadczyło to o słabości organizacyjnej stronnictwa. Wyniki wyborów wykazały, że PSL *Wyzwolenie* posiadało realne wpływy polityczne jedynie tylko w powiatach: wileńsko-trockim i oszmiańskim.

W szeregach stronnictwa spośród znanych działaczy pozostała jedynie tylko Aleksandra Karnicka. Jej sukces wyborczy poprzedzony był dużą pracą organizacyjną i propagandową w okręgu nr 63. Ona sama też w znacznej mierze finansowała swoją kampanię wyborczą. Podobną aktywnością nie wykazali się kandydaci na posłów w innych okręgach wyborczych, a szczególnie w okręgu nr 61.

8. Lata 1928-1931

Po poniesionej klęsce wyborczej PSL *Wyzwolenie* przystąpiło do odbudowy struktur organizacyjnych. Działaność stronnictwa koncentrowała się na terenie po-

wiatu wileńsko-trockiego. Tu funkcjonował Sekretariat Okręgowy PSL *Wyzwolenia* kierowany przez Józefa Winiarza. On, a także okresowo zatrudniani instruktorzy starali się ożywić działalność poszczególnych kół stronnictwa. Wspomagani byli przez posłankę A. Karnicką, która w owym czasie odgrywała główną rolę w organizacji wileńskiej. Była też głównym mówcą na wiecach i zgromadzeniach organizowanych przez stronnictwo.

Jesienią 1928 r. została przeprowadzona lustracja kół stronnictwa. Po jej dokonaniu J. Winiarz stwierdził, że 75% kół zarejestrowanych w Sekretariacie stronnictwa od dłuższego czasu nie prowadziło żadnej działalności. Zmalała również liczba członków stronnictwa w poszczególnych kołach. Zmniejszył się kolportaż gazety *Wyzwolenia* z 12 do 3 tysięcy egzemplarzy²⁵.

Próbowano rozszerzyć działalność stronnictwa na powiaty: oszmiański i brasławski. Nie uzyskano jednak zadowalających rezultatów. W drugiej połowie 1928 r. odbył się tylko jeden zjazd statutowy delegatów kół – 23 października w Wilnie. Obecnych było 60 osób. Przewodniczył obradom b. senator Stanisław Kalinowski, zaś referaty wygłosili posłowie: Jan Smoła i Aleksandra Karnicka²⁶.

Najważniejszą akcją propagandową stronnictwa były obchody 10-lecia powstania rządu lubelskiego, zorganizowane wspólnie z PPS i SCh. Tematyka ta była przedmiotem dyskusji na zebraniach kół stronnictwa. Organizowano również zebrania ogólnowiejskie oraz kolportowano broszury i okolicznościowe druki wydawane przez władze naczelne stronnictwa. Ciężar tej działalności spoczywał jednak na barkach dwóch ludzi: posłanki A. Karnickiej i etatowego pracownika J. Winiarza. Brak było natomiast zaangażowania ze strony pozostałych działaczy stronnictwa. W toku tej akcji po raz pierwszy nawiązano bezpośrednie kontakty z działaczami SCh, stosunki bowiem między obu stronnictwami nie były przyjazne. Bliższą współpracę nawiązano z wileńską organizacją PPS. Współpraca ta wzbudziła jednak obawy. PPS przystąpiła bowiem w tym czasie do tworzenia własnych kół na wsi, uważanej dotąd za domenę wpływów ludowych. Kontrowersje wokół tego problemu starano się pokonać drogą dyskusji i nie doprowadziły one do konfliktów.

W 1929 r. praca organizacyjna PSL *Wyzwolenie* koncentrowała się głównie w powiecie wileńsko-trockim oraz, ale w dużo mniejszym rozmiarze, w powiecie oszmiańskim. Zebrania kół stronnictwa organizował głównie J. Winiarz. Natomiast działalność propagandową rozwijali A. Karnicka i b. senator S. Kalinowski. Nie udało się natomiast skłonić do powrotu w szeregi stronnictwa wielu jego działaczy między innymi L. Chomińskiego. Prośby takie podejmowała zarówno A. Karnicka, jak i Stanisław Thugutt podczas swojego pobytu w Wilnie w sierpniu 1919 r.²⁷ Nie powiodły się one, chociaż kontakty nie zostały zerwane.

Wobec zaostrzającego się konfliktu między rządem a centrolewicową opozycją w Sejmie nastąpiło nawiązanie współpracy z miejscowymi organizacjami PPS i SCh. Podjęto akcję organizowania wieców. Ich celem było zapoznanie społeczeństwa obu województw z przyczynami przejścia tych ugrupowań do opozycji w stosunku do rządu.

Akcja ta zbliżyła antagonistyczne dotąd stronnictwa: PSL *Wyzwolenie* i SCh. W czerwcu 1929 r. doszło do spotkania między przedstawicielami obu stronnictw, zorganizowanego w celu ustalenia wzajemnych animozji oraz ustalenia warunków współpracy²⁸. Począwszy od sierpnia aż do końca grudnia 1929 r. PPS, PSL *Wyzwolenie* i SCh organizowały wspólne wiece, na których uzasadniano przyczyny opozycji wobec rządu. Także wiece odbyły się w Wilnie, Świącianach, Braślaviu, Postawach i Oszmianie.

1 grudnia 1929 r. PPS i PSL *Wyzwolenie* zorganizowały wiec w Wilnie. Przemówienia wygłosili posłowie z PSL *Wyzwolenia*: Kazimierz Bagiński i Aleksandra Karnicka oraz senator S. Kalinowski²⁹.

Mimo tej działalności wpływy PSL *Wyzwolenie* wyraźnie kurczyły się do granic powiatów: wileńsko-trockiego i oszmiańskiego.

PSL *Wyzwolenie* wzięło również udział w wyborach uzupełniających do Sejmu w okręgach: nr 62 (Lida) i nr 64 (Świąciany). Kampania wyborcza zaczęła się już na początku 1930 r. W obu okręgach PSL *Wyzwolenie* wystawiło odrębne listy kandydatów. Zorganizowano również wiele wieców i zebrań. Występowali na nich również posłowie i senatorzy z innych okręgów kraju.

Nie uzyskano jednak nowych mandatów poselskich.

W okręgu 62 (Lida) lista PSL *Wyzwolenie* zdobyła 5 120 głosów, większość w pow. oszmiańskim (4 272). Oznaczało to poważny spadek liczby głosów w porównaniu z wyborami 1929 r. Wówczas na listy kandydatów stronnictwa padło w tym okręgu 15 340 głosów, w tym w pow. oszmiańskim 10 656. Był to więc spadek głosów o połowę.

Również w okręgu nr 64 (Świąciany) stronnictwo nie uzyskało sukcesu. Na listy PSL *Wyzwolenie* padło 5 440 głosów, na ogólną liczbę 67 361 głosów³⁰.

Głosy dotychczasowych sympatyków PSL *Wyzwolenie* przejęło w obu okręgach wyborczych SCh zdobywając aż 7 nowych mandatów poselskich. Niestety sukces ten nie miał większego znaczenia, gdyż 30 sierpnia 1930 r. prezydent RP rozwiązał przedterminowo Sejm i Senat w połowie kadencji. Wybory do Sejmuznaczono na 16 XI, zaś do Senatu na 23 XI 1930 r.

Rozpoczęła się więc nowa kampania wyborcza. Przebiegała ona w zupełnie innych niż dotąd warunkach, ograniczenia swobód demokratycznych, represji przeciwko działaczom opozycji.

Działaczom opozycji nie udzielono zezwoleń na odbywanie wieców i zebrań, wielu z nich bezprawnie aresztowano, unieważniono zgłoszone wcześniej listy kandydatów na posłów i senatorów.

Na terenie obu województw organizacje PPS, SCh i PSL *Wyzwolenie* stworzyły blok wyborczy w ramach tzw. Centrolewu. Główną rolę w tym bloku odgrywało SCh. Zostało ono jednak osłabione w wyniku nowego rozłamu, który nastąpił w jego szeregach.

W okresie kampanii wyborczej działalność PSL *Wyzwolenie* ograniczała się w zasadzie tylko do powiatu wileńsko-trockiego.

W wyborach w 1930 r. Centrolew nie zdobył żadnego mandatu na terenie obu województw.

Nawiązana jednak współpraca między PSL *Wyzwoleniem* a Sch stworzyła warunki do przyszłego zjednoczenia się obu stronnictw w ramach Stronnictwa Ludowego. Na terenie obu województw zjednoczenie ruchu ludowego objęło tylko dwa wymienione stronnictwa, ponieważ po wyborach do Sejmu w 1928 r załamała się działalność PSL *Piasta*.

9. Zakończenie

Ruch ludowy na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie w okresie międzywojennym był przejawem włączenia się mas chłopskich do życia obywatelskiego w odrodzonej Polsce. Zrodził się późno. W okresie walki o przyłączenie tych obszarów do odrodzonego państwa polskiego. Wniósł istotny udział w tę walkę. Równocześnie ruch ten zróżnicował życie polityczne w tym regionie, akcentując problemy społeczne klasy drobnych posiadaczy ziemskich.

W ruchu tym wystąpiło kilka nurtów, które wyodrębniły się w stronnictwa polityczne. Na omawianym obszarze działały tylko 3 stronnictwa: PZL *Odrodzenie* przekształcony później w PSL *Wyzwolenie*, PSL *Piast* (1921-1928) oraz Stronnictwo Chłopskie (1928-1931). Spośród nich najdłużej działało PSL *Wyzwolenie*. W latach 1922-1925 zapewniło sobie zdecydowaną przewagę wpływów politycznych na wsi w omawianym regionie. Począwszy od 1926 r większość jego wpływów przejęło Stronnictwo Chłopskie. Zauważalna działalność PSL *Wyzwolenia* skurczyła się w zasadzie do dwóch powiatów: wileńsko-trockiego i oszmiańskiego.

Podczas wyborów do Sejmu w 1930 r. PSL *Wyzwolenie* było istotnym elementem bloku wyborczego znanego pod nazwą Centrolewu, a w 1931 r. wraz z organizacjami terenowymi Stronnictwa Chłopskiego było podstawą struktur organizacyjnych powstałego w wyniku zjednoczenia ruchu ludowego Stronnictwa Ludowego.

PRZYPISY

- 1 Analizę tych źródeł przedstawiam szerzej w informacji pt. *Źródła do dziejów kresów północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej w archiwach białoruskich i litewskich*, zamieszczonej w pracy zbiorowej pt. *Kresy Północno-wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej. Stan badań*, Białystok 1993, Instytut Historii Filii UW w Białymstoku, s. 18-24.
- 2 Nie wykorzystuję w tym artykule materiałów pierwszego powszechnego spisu ludności RP z 1921 r. Spis ten nie objął znacznej części województwa wileńskiego znajdującej się wówczas w granicach Litwy Środkowej. Ponadto nie objął również poważnej liczby mieszkańców obu województw, nie znajdujących się w momencie dokonywania spisu w miejscu stałego zamieszkania. Postępuję więc materiałem spisu 1931 r.
- 3 Ruhle E., *Ziemie wschodnie w cyfrach i kartogramach*, Warszawa 1939 r., GUS, s. 10.
- 4 *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. I, Wilno 1930 r., s. 19-24.
- 5 *Gazeta Ludowa. Odrodzenie*, Wilno, 3 V 1920 r.
- 6 *Wyzwolenie*, Warszawa, nr 9, 20 II 1920 r.

- 7 *Gazeta Ludowa. Odrodzenie*, Wilno, nr 24, 12 XII 1920 r.
- 8 *Ibidem*, nr 25, 22 XII 1920 r.
- 9 *Ibidem*, nr 4, 6 III 1921 r.
- 10 *Wyzwolenie*, nr 52, 25 XII 1921 r.
- 11 *Odrodzenie i Wyzwolenie*, Wilno, nr 5, 25 III 1922 r.
- 12 *Wyzwolenie*, nr 12, 8 III 1922 r.
- 13 *Ziemia Wileńska*, nr 2, 5 IV 1922 r.
- 14 *PSL Ziemi Wileńskiej i Nowogródzkiej*, Wilno, nr 15/16, 9 VII 1922 r.
- 15 *Ibidem*.
- 16 *Wyzwolenie Ludu*, Wilno, nr 1, 6 VIII 1922 r.
- 17 *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu, odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 r.*, Warszawa 1926, s. 98-102.
- 18 *Ibidem*, s. 108.
- 19 *Wyzwolenie Ludu*, Wilno, nr 2, 25 III 1923 r.
- 20 *Wyzwolenie*, nr 40, 4 XI 1925 r.
- 21 *Ibidem*, nr 13, 28 III 1926 r.
- 22 *Wyzwolenie*, nr 21, 22 V 1927 r.
- 23 *Ibidem*, nr 25, 19 VI 1927 r.
- 24 *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu, odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 r.*, Warszawa 1930, GUS, s. 118-122.
- 25 Centralne Archiwum Państwowe Litwy (LCAP), Urząd Wojewódzki Wileński (UWW). Sprawozdanie sytuacyjne z drugiej połowy 1928 r.
- 26 *Ibidem*.
- 27 *Ibidem*, sprawozdanie sytuacyjne wojewody wileńskiego za 1929 r.
- 28 *Ibidem*.
- 29 *Ibidem*, syg. 53, op. 23, k. 932.
- 30 *Ibidem*, syg. 1022, k. 138.